

Віктор Адамський,
кандидат історичних наук, доцент
Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії

ПОДІЛЬСЬКЕ ГУБЕРНСЬКЕ ЗЕМСТВО В УМОВАХ СУСПІЛЬНИХ ВИКЛИКІВ ВЕСНИ 1917 РОКУ

У повідомленні проаналізовано процес реорганізації Подільського губернського земського зібрання за нових суспільно-політичних умов, детермінованих революційним рухом весни 1917 р. Проілюстровано ставлення гласних до сформованих інститутів влади. Віддзеркалено демократизацію народного представництва у губернському зібранні та поповнення персонального складу губернської управи уповноваженими від різних громадських організацій. Окремо подано ухвали XI надзвичайного губернського земського зібрання, зокрема про націоналізацію освіти у Подільському краї.

Ключові слова: Поділля, губернське земське зібрання, гласні, просвітяни, націоналізація школи, губернська управа, революційні події.

Дослідження різнопланових аспектів Лютневої революції 1917 р. на регіональному рівні тривалий час залишалось подвижницькою справою представників краєзнавчого руху. Лише із здобуттям незалежності України в науковому просторі з'явилася низка студій, в яких на ґрунтовній джерельній базі розглядаються трансформаційні процеси, що відбувалися в різних царинах життя за безпосередньої участі органів державної влади, місцевого самоврядування, військових структур, громадського сектору та ін.¹

Однак чимало проблемних питань залишаються актуальними для подальшого ретроспективного аналізу. Серед них, зокрема, інститути місце-

1 Лозовий В. Поділля в добу Центральної ради. Історичний нарис / В. Лозовий. — К., 1999. — 29 с.; Завальнюк О. М. Подільські містечка в добу Української революції (1917–1920 рр.) / О. М. Завальнюк, О. Б. Комарницький. — Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2005. — 320 с.; Завальнюк О. М. Кам'янець-Подільський в Українській революції 1917–1920 рр.: навч. посіб. зі спецкурсу для студ. іст. ф-ту / О. М. Завальнюк, О. Б. Комарницький. — Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2010. — 116 с.; Завальнюк О. М. Поділля та Південно-Східна Волинь за Центральної Ради: навч. посіб. для студ. іст. ф-тів / О. М. Завальнюк, С. В. Олійник. — Кам'янець-Подільський: «Медобори–2006», 2017. — 130 с.; Гандзюк В. О. Часописи Поділля в процесі творення державницької ідеології українства (1917–1920 рр.): монографія / В. О. Гандзюк. — Вінниця: ФОП Данилюк В. Г., 2009. — 368 с.; Логінов О. В. Вінниця у 1917 році: Революція у провінційному місті / О. В. Логінов, Л. І. Семенко. — Вінниця: ДП «Державна картографічна фабрика», 2011. — 272 с.

вого самоврядування, представлених на рівні міст думами, управами та міськими головами, а на рівні повітів і губерній земськими зібраннями та управами. В умовах революційного вибуху вони виступали серйозною політичною силою, що прагнула не лише впливати на органи влади, але й самі намагалися стати центром нової владної моделі.

Не дивлячись на це, питання функціонування земських інституцій на Поділлі в зламний період національної історії досліджений недостатньо навіть з точки зору накопичення фактів. Цьому є певне пояснення. У місцевих архівах збереглося не так вже й багато матеріалів, дотичних до розкриття різних напрямків діяльності земських органів. Тому для реконструкції подій і явищ доби за участі самоврядних структур дослідникам доводиться спиратися на спомини сучасників та інформаційні матеріали з центральної і регіональної преси. Останній документальний корпус, до речі, зберігся також лише частково, до того ж є розпорошеними по різних книгозбірнях, що неймовірно ускладнює дослідницьку працю.

У цьому повідомленні автор ставить за мету простежити реакцію Подільського губерньського земського зібрання на нові виклики, передусім у плані демократизації інституції місцевого самоврядування та у справі українізації початкової ланки системи освіти. На жаль, до сьогодні ані в Державному архіві Хмельницької області, ані в Державному архіві Вінницької області нам, як й іншим дослідникам, поки що не вдалося виявити протокольних записів знакового для розуміння багатьох процесів ХІ надзвичайного губерньського земського зібрання, що відбулося у Вінниці з 14 по 18 березня 1917 р. Тому навіть в такій капітальній праці як «Земства Поділля в добу Української революції 1917-1920 рр.» за авторством провідних вітчизняних науковців О. М. Завальнюка та В. Б. Стецюка про цей сюжет констатується в надто лапідарній формі: «Подільська губерньська земська управа в березні 1917 р. ухвалила постанову про українізацію школи з нового навчального року; планувалось проводити навчання в народних школах українською мовою, а в учительських семінаріях вивчати українську мову, історію, географію як окремі предмети; тоді ж управа кооптувала до свого складу нового члена – викладача Могилів-Подільського комерційного училища С. М. Іваницького, основним напрямком роботи якого стало поширення української мови в навчальних закладах губернії та діловодстві управи»².

Та все ж виявлені нові комплекси джерел дозволяють зрозуміти логіку народних обранців губерньського рівня у вирішенні важливих питань жителів краю. Отож, спробуємо розглянути складний комплекс взаємоді-

2 Завальнюк О. М. Земства Поділля в добу Української революції 1917-1920 рр. / О. М. Завальнюк, В. Б. Стецюк. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2009. – С. 120.

носин інституту народного самоврядування з громадськими організаціями в умовах революційного вибуху.

28 лютого 1917 р. звістка про Петроградські події докотилася до Поділля не лише на рівні чуток, але й у стрічках перших телеграфних повідомлень, адресованих посадовим особам державних органів та військових формувань³. Реагуючи на ці приписи, Подільський губернатор О. Мякінін, у свою чергу, в цей же день поінформував усіх справників губернії та Кам'янецького і Вінницького поліцмейстерів про події з вимогою чіткої регламентації їхньої діяльності. «Безлад Петрограді прийняв надзвичайно серйозний характер, — йшлося у його телеграмі. — Центральна влада паралізована Тому пропоную ніяких розпоряджень крім моїх не виконувати тримати мене в курсі всього що відбувається на місцях крапка Прийміть терміново заходи з охорони Казначейства і всіх телеграфів увійдіть у згоду з начальником залізничних відділень щодо охорони станцій»⁴.

Проте в публічній площині на офіційному рівні інформацію про зміни у державі вперше оприлюднили на другому вечірньому засіданні VI чергового губерньського земського зібрання 3 березня 1917 р., тобто коли Микола II уже зрікся престолу. Протокольні записи з цього приводу є досить сухими. Зокрема, у документі лише зафіксовано, що гласні вирішили висловити своє ставлення до подій шляхом ухвалення звернення до населення губернії та направлення вітальної телеграми голові Державної Думи М. В. Родзянко⁵. Після цього багатьма учасниками зібрання було заявлено про необхідність термінового від'їзду, з огляду на що засідання визнали завершеним⁶.

Однак суспільно-політичні події в краї розвивалися надто стрімко, активізувавши професійні і громадські структури⁷. Це змушувало державні та самоврядні органи також не стояти осторонь, а активно включатися в революційні процеси. Подільське губерньське земство не стало винятком у цьому плані. Уже на 14 березня 1917 р. було оголошено про скликання

3 Рєєнт О. П. Нариси життя Літинщини 1917-1921 рр.: революційні події та повсякденність / О. П. Рєєнт, В. П. Рекрут. — К.: Інститут історії України НАН України, 2017. — С. 11.

4 Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі — ЦДАВО України), ф. 1792, оп. 1, спр. 23, арк. 30.

5 Держархів Хмельницької області, ф. 233, оп. 1, спр. 37, арк. 21.

6 Держархів Хмельницької області, ф. 233, оп. 1, спр. 37, арк. 21зв.

7 Воловик В. П. Події Лютневої революції 1917 р. на Поділлі / В. П. Воловик, О. В. Воловик // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського: Серія історія: зб. наук. пр. — Вінниця: Вінницький держ. пед. ун-т ім. М. Коцюбинського. — 1999. — Вип. 1. — С. 58-59; Адамський В. Кам'янець-Подільський у суспільно-політичних трансформаціях навесні 1917 року / В. Адамський // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника: зб. наук. пр. — Кам'янець-Подільський: ПП Буйницький О. А., 2017. — Т. 1. — С. 6-22.

XI надзвичайного губернського земського зібрання. До нього готувалися не лише гласні, але й численні громадські організації, позаяк земство планувалося поповнити їхніми представниками.

Кам'янець-Подільська українська громада, зорганізована навколо місцевого товариства «Просвіта», яке відновило свою діяльність⁸, вирішила використати цю подію задля декларування своєї стратегії в питанні українізації початкової школи. Пояснення, чому вибір пав власне на інститут Подільського земства, ми знаходимо в одного із учасників процесу В. К. Приходька. У своїх споминах він писав: «За старою звичкою, що на все має бути дозвіл «начальства», ми почали оглядатись, хто ж нам має дозволити українізувати народню школу. І, на превелике наше здивування, констатували, що, на разі, нема такої інстанції: Петроград далеко й сам не знає, що має робити, існує Центральна Рада, але вона ще не є влада, не є «начальство», отже мусимо діяти самі. Все ж якась «інстанція», від якої мала б робитися справа, мусіла бути і ми рішили, що то має бути Подільська Губерніяльна Народня Управа»⁹.

Відтак на призначене 14 березня 1917 р. у Вінниці Подільське губернське земське зібрання з Кам'янця-Подільського виїхало три делегати: від українського товариства «Просвіти» В. Приходько, від Кам'янецької повітової земської управи О. Пащенко та від учительства Кам'янецького повіту Ф. Пащенко. Як пізніше констатувала О. Пащенко, «делегати мали домагатися від губерніяльних зборів постанови про негайну українізацію шкіл на цілому Поділлі»¹⁰.

XI надзвичайне засідання губернських гласних відкрив голова губернської земської управи П. М. Александров. Крім того, телеграфним повідомленням з Петрограду від 6 березня 1917 р. за підписом князя Г. Львова він був призначений на посаду Подільського губернського комісара¹¹. П. М. Александров передусім охарактеризував актуальні події, особливо наголосивши на тих труднощах, які переживає армія щодо забезпечення її продовольством. Тому він закликав усіх долучитися до вирішення цього питання і тим самим допомогти довести війну до переможного завершення. Крім цього, П. М. Александров зробив достатньо серйозну заяву, сутність якої полягала в тому, що виконання обов'язків Подільського

8 «Просвіти» // Нова Рада. – Київ. – 1917. – 2 квіт.

9 Приходько В. Під сонцем Поділля: спогади / упоряд. і авт. передм. Ю. Легун, О. Кравчук. – Вінниця: ТОВ «Консоль», 2011. – С. 194.

10 Пащенко О. М. До 50-ти річчя «Відродження української школи» (Фрагменти із спогадів сучасниці боротьби за рідне слово в школі) / О. М. Пащенко // Пащенко О. М. Матеріали до життєпису (упоряд., авт. передм. В. Адамський. – Хмельницький: ПП Мельник А. А., 2012. – С. 262.

11 ЦДАВО України, ф. 1792, оп. 1, спр. 2, арк. 2.

губернського комісара він здійснюватиме лише в тому разі, якщо за це висловиться земське зібрання. Останні слова оратора супроводжувалися гучними оплесками.

Далі до присутніх звернувся Ф. Т. Михаловський, якого обрали головою зібрання. «Я не буду говорити про події, які всім відомі, — зазначив він, — ... але те, що трапилося перевершило наші очікування. З поліцейської держави Росія перетворилася у вільну. В таку хвилину ми повинні згуртуватися для перемоги над ворогом і для блага Поділля, такого дорого нашому серцю»¹².

По цьому в залі було зроблено декілька заяв, які, як виявиться, матимуть вагоме значення для подальшої роботи земського зібрання. Крім іншого, відношення до них продемонстрували цілковиту єдність самоврядного корпусу.

Від імені вінничан гласних привітав комісар міста Й. Лозинський. «Ланцюги деспотизму, — розпочав він, — що сковували наші чесні думки, наші благі наміри, пали. Династія тортур, тюремних казематів і крові знищена назавжди. Останній її представник Микола II разом із своїми приспівниками — зрадниками Батьківщини, — Штюрмерів, Распутіних, Протопопових, котрі довели дорогу Батьківщину до загибелі, арештовані і ці приспівники посаджені туди, куди режим династії запроторював сотні років кращих людей Росії, чесних борців за свободу і щастя народу. Ніхто і ніщо віднині не стане на нашому шляху до закріплення свободи; тепер лише від нас залежить закріпити її за народом. Усього себе ми повинні віддати для цієї великої справи і для перемоги над ворогом. А тому, панове земці, до праці. Хай живе вільна Росія! Хай живе Тимчасовий уряд і вільне Поділля!»¹³

На завершення Й. Лозинський запропонував вшанувати вставанням пам'ять жертв революції, асигнувати 10000 карб. із запасних сум кошторису поточного року на допомогу сім'ям загиблих борців за революцію та виділити 1000 карб. на улаштування пам'ятника жертвам революції.

Задля успіху земської роботи Й. Лозинський також ініціював реалізувати низку заходів. Серед них пропозиції щодо поповнення складу губернського земського зібрання на правах гласних представниками сільського населення, громадських і робітничих організацій, кооперативів та третіх елементів; збільшення складу губернської земської управи п'яти членами — по одному від селянської верстви, третього елементу та громадських організацій. Наразі він запропонував визнати принцип поєднання посад предводителів дворянства з посадою голови земської управи

12 Сведерский В. Н. Чрезвычайное Губернское Земское собрание / В. Н. Сведерский // Свободный голос (ежедневная газета). — Винница. — 1917. — 15 марта.

13 Там само.

неприпустимим та просити губернського комісара терміново зв'язатись з Тимчасовим урядом про цілковите усунення такого сумісництва в повітах Подільської губернії.

Завдяки застосуванню демократичних процедур гласні визначилися про необхідність поповнення складу земського зібрання двома представниками від кожної кооперативної та громадської організації. Після перевірки присутніх народні представники доручили комісії у складі П. М. Александрова, П. Н. Ренненкампа та Д. В. Марковича скласти вітальну телеграму на адресу Тимчасовому уряду¹⁴.

Гласні оперативно відреагували й на іншій пропозиції Й. Лозинського, ухваливши рішення про виділення 10000 карб. на допомогу сім'ям жертв революції та 1000 карб. на спорудження пам'ятника борцям за волю.

За цим Д. В. Маркович довів до загального відома про скасування посад мирових посередників, а П. М. Александров доповів про складання повноважень предводителя дворянства О. Савастьяновим. Останній мотивував свій вчинок тим, що за нових політичних умов він не міг виконувати даних обов'язків, позаяк був призначений на посаду старим урядом. Ці повідомлення гласні прийняли гучними оплесками, які перейшли в овацію.

Настрій гласних став ще більш піднесеним, коли від посад предводителів дворянства відмовилися Літинський предводитель дворянства Г. Львов та Вінницький – князь Щербатов¹⁵.

На цій ноті гласні ухвалили принципове рішення щодо асигнування 15000 карб. на популяризацію серед населення інформації про переворот, а також висловили довіру Подільському комісару П. М. Александрову. У телеграмі на адресу князя Львова, зокрема, стверджувалося:

«Петроград. Міністру-голови князю Львову.

Подільське надзвичайне губернське земське зібрання, поповнене представниками громадських і національних організацій, в засіданні 14 березня, зустрівши з цілковитим задоволенням призначення губернським комісаром Павла Миколайовича Александрова, одногосно ухвалило подякувати Вам за це призначення та просити затвердити Александрова на посаді»¹⁶.

Врешті, наприкінці першого дня засідання до гласних звернулися С. Іваницький, В. Приходько Ф. Пащенко та О. Пащенко, які з різних аспектів проаналізували питання використання рідної мови в навчальному і виховному процесі. Зокрема, В. Приходько вияснив питання з історичного та юридичного боку, О. Пащенко обґрунтувала з педагогічних засад,

14 Там само.

15 Там само.

16 В. С. Подольское Губернское Земское Собрание / В. С. // Свободный голос (ежедневная газета). – Винница. – 1917. – 19 марта.

вказавши, що в Кам'янецькому повіті вчительство «розпочало явочним порядком в своїх школах навчання на українській мові», а Ф. Пащенко «із своєї піввікової практики змалював сизифову працю навчання учителя українських дітей не на рідній мові»¹⁷.

Від імені поляків присутніх привітав представник польської групи¹⁸.

15 березня 1917 р. зібрання розпочало роботу о 3 год. дня перевіркою мандатів кооптованих представників від громадських організацій. На пропозицію гласного О. Савостьянова учасники засідання погодились поповнити склад зібрання й представниками від військових підрозділів.

Присяжний повірений Розенберг доповів присутнім про делегування його та Бернштейна до губерньського зібрання єврейськими організаціями. У відповідь гласні гучними оплесками привітали промовця, а голова зібрання Ф. Т. Михаловський висловив впевненість, що їхнє знання економічного і торгового життя краю принесуть самоврядному органу вагомую користь.

Далі народні представники перейшли до обговорення достатньо серйозного питання щодо формування губерньського продовольчого комітету. У зв'язку з цим був заслуханий протокол продовольчої комісії, яка працювала 4-5 березня 1917 р. після закінчення шостого губерньського зібрання та доведена до відома гласних телеграма Тимчасового уряду про необхідність пришвидшення поставки хліба для армії¹⁹.

16 березня 1917 р. земське зібрання приступило до розгляду постанови шкільної комісії, яку вона ухвалила напередодні за наслідками доповіді Подільського українського товариства «Просвіта» про націоналізацію народної освіти на Поділлі. Нам вдалося відшукати виступ В. Приходька перед гласними в інформаційному повідомленні газети «Нова Рада». Там, зокрема, зазначалося: «Ми не хочемо втратити своє національне обличчя, чи стати перевертнями на своїй рідній землі. Хочемо бути господарями у своїй хаті!

Доволі вже зневажали нашу українську мову, доволі обзивали її музичною, ні до чого не здатною, — коли діти, напівобмосковлені, з погордою ставилися до своїх батьків-українців, а батьки не розуміли та соромилися своїх дітей, наче яких панів. Годі вже цій мові уступатися перед мовами «панськими», бо вона сама може панувати. Вона може розвинути й розцвісти не гірше від других у своїй стороні.

Годі вже темногі засліплювати очі нашому народові. Чого так трудно прищеплювалася йому руська грамота? — Бо вона була чужа дитині, вона не виростала на ріднім ґрунті її душі. Учені, педагоги, напр., Ушинський,

17 Пащенко О. М. Вказ. праця. — С. 263.

18 Сведерский В. Н. Вказ. праця.

19 Чрезвычайное Подольское Губернское Земское собрание // Свободный голос (ежедневная газета). — Винница. — 1917. — 16 марта.

Корф, Потєбня, в один голос кажуть, що дитину треба вчити на рідній мові, а тим часом казенні «обрусителі» вимагали від учителів, щоб вони в школі й слова рідного не промовили до українських дітей. Доволі цього! Ми, українці, будемо й «чужому навчатися», але насамперед маємо право «свого не цуратись».

У цей довго жаданий час, коли впав старий державний лад, коли на-ново будується й життя України, ми бажаємо, щоб негайно розпочалося навчання на рідній мові в початкових школах Поділля.

Ми бажаємо: а) об'єднання всіх шкіл Подільської губернії: міністерських і церковно-парафіяльних, б) організування сього літа курсів навчання українською мовою вчителів, в) запровадження навчання на українській мові в половині учительських семінарій Поділля, також – викладів української мови, літератури, й історії України в другій половині семінарій, г) негайного видання українських підручників (книжок) для шкіл, д) обібрання одного Члена Губ. Зем. Управи, котрий міг би зараз стати коло справи заведення Української школи»²⁰.

Проект рішення з даного питання містив у собі десять пунктів, які охоплювали найбільш важливі аспекти розвитку освіти в регіоні. У редакції комісії вони звучали так: «1. У школах Подільської губернії навчання повинно провадитися рідною мовою учнів.

2. У вищих групах початкових народних шкіл російській мові повинно бути відведене місце як обов'язкового предмета.

3. Націоналізація початкової освіти на Поділлі, тобто введення навчання українською та іншими рідними мовами, починається з осені 1917 р., тобто в найближчому шкільному році, у школах усіх типів: міністерських, земських, і церковно-парафіяльних. Існуючі зараз в Подільській губернії приватні польські парафіяльні школи повинні бути занесені з майбутнього навчального року в шкільну сітку і отримувати фінансування на загальних засадах. До закінчення ж кошторису 1917 р. просити губернське та повітове земства надати цим школам можливу допомогу.

3 метою планомірної націоналізації школи встановити, щоб міністерські, земські, і церковно-парафіяльні школи були об'єднані в одному відомстві – міністерстві народної освіти.

4. Для підготовки вчителів до викладання в українських школах організувати влітку 1917 р. у містах Кам'янці, Вінниці та Балті для вчителів Подільської губернії курси української мови, педагогіки та інших предметів, з таким розрахунком, щоб курси могли пройти всі вчителі початкових шкіл Подільської губернії. На організацію цих курсів спрямувати всі зроблені на цей предмет асигнування губернського земського зібрання на

20 Вісти з краю. Українська школа // Нова Рада. – 1917. – 23 квіт.

1917 р., тобто 16800 карб. і просити повітові земства зробити асигнування на ці ж курси з джерел §5 кошторису 1917 р.

Незалежно від цього просити губернське земство асигнувати із запасних сум 10000 карбованців.

Просити губернське земське зібрання доручити губернській земській управі порушити клопотання перед Міністерством Народної Освіти про асигнування для цієї ж мети засоби в тому ж розмірі, тобто в сумі 26800 карб. і про асигнування із засобів Святішого Синоду такої ж суми.

Просити повітові земства Подільської губернії наявні у них засоби спрямувати на придбання шкільних підручників відповідних на українській мові.

5. З осені біжучого 1917 року завести в учительських семінаріях Подільської губернії викладання української мови, літератури та історії України, а також практичні заняття в зразкових школах при семінаріях українською мовою.

З осені ж 1918 року у всіх учительських семінаріях Подільської губернії завести викладання всіх предметів українською мовою, при обов'язковому навчанні російської мови та російської літератури.

Просити губернське земське зібрання доручити губернській управі внести доповідь 7-му черговому Губернському Земському Зібранню про асигнування засобів на відкриття на Поділлі польської вчительської семінарії і увійти з відповідним клопотанням до Міністерства Народної Освіти про асигнування суми для цієї мети.

6. Зараз же приступити до видання підручників українською мовою, на що асигнувати на початках із запасної суми Губернського земства 5000 карб.

7. Для здійснення націоналізації школи в Подільській губернії вибрати як члена губернської земської управи українця, підготовленого до цієї справи.

8. Подільському Українському Товариству «Просвіта», яке працювало й працює на ниві національної освіти асигнувати з запасних сум губернського земства 1000 карб.

9. У ремісничій школі імені колишнього цесаревича Олексія Миколайовича, що перебуває у віданні губернського земства, з нового навчального року завести виклади українською мовою, при чому з російською мовою в якості обов'язкового предмету.

10. Про всі постанови губернського земського зібрання, що відносяться до питання націоналізації школи, негайно повідомити повітові земства Подільської губернії²¹.

21 Губернское Земское собрание // Свободный голос (ежедневная газета). – Винница. – 1917. – 17 марта.

Питання про націоналізацію школи викликало жваве обговорення. Найбільш гостра дискусія точилася навколо першого пункту проекту рішення, в результаті чого він зазнав таки істотного уточнення. В остаточній редакції в ньому фіксувалося: «В школах Подільської губернії навчання повинно викладатися рідною мовою учнів, при чому застосовується принцип народного самовизначення батьків учнів»²².

Засідання 17 березня 1917 р. розпочалося ухваленням низки постанов, які були напрацьовані шкільною комісією. По цьому до гласних звернувся Й. Лозинський, запропонувавши їм асигнувати 4000 карб. на підтримку газети «Свободный голос», новий редакційний комітет якої змінив ідейну спрямованість видання. Як додатковий аргумент Й. Лозинський назвав той факт, що газету планується розсилати учителям Подільської губернії²³.

Проте проти цього рішення виступив С. Ільницький. Він зазначив, що газета своїм читачем має переважно інтелігентного діяча, а тому для широких верств громадянства не годиться. Селу ж потрібна популярна література. Оратор висловив надію, що такий часопис невдовзі з'явиться. Після обміну думок питання було поставлене на голосування і більшістю голосів відхилене.

Далі зібрання перейшло до розгляду питань, які мали бути заслухані ще VI черговим земським зібранням. Низку доповідей знову відклали. Серед них, зокрема, ініційоване Вінницьким повітовим земством питання про передачу церковно-приходських шкіл у відання міністерства народної освіти, наказ губернському земському зібранню, доповідь про обрання голів підготовчих комісій для розгляду питань, що відносяться до компетенції губернського земства та ін. Особливо активно гласні відреагували на ініціативу Проскурівського повітового земського зібрання щодо перегляду діючих положень, які регламентували порядок функціонування земських інституцій в Південно-Західному краї. Втім, доповідь з цього питання також відклали. На думку гласних, воно відносилось до компетенції Установчих зборів²⁴.

В останній день засідання, 18 березня 1917 р., губернське зібрання заслухало доповідь Й. Лозинського про діяльність комітету Всеросійського земського союзу з організації допомоги раненим військовим. До обговорення долучилися П. М. Александров, Ф. І. Ярошинський та Ф. Т. Михаловський. Останній оратор, з огляду на те, що губернське земство асигнує гроші на цю справу, запропонував вимагати від комітету звіту та, крім того, обрати голову комітету. Пропозицію підтримав доповідач. Глас-

22 Там само.

23 Подольское Губернское Земское собрание // Свободный голос (ежедневная газета). – Винница. – 1917. – 18 марта.

24 Там само.

ні обрали ревізійну комісію у складі І. Б. Беренштейна, В. М. Свідерського і В. О. Букраба та на посаду голови комітету – П. М. Александрова²⁵.

Далі в порядку ініціативи було підняте питання про переведення агрономічного відділу та відділу статистики до Вінниці. Проте гласні не підтримали його. У цьому ж контексті гласним В. О. Букрабою було запропоновано перевести до Вінниці губернську земську управу. Йому заперечив Ф. Т. Михаловський, запропонувавши відкласти це питання до завершення війни. Відтак гласні також погодилися про передчасність його розгляду.

Після цього зібрання перейшло до обговорення питання щодо поповнення губернської земської управи новими членами. Кандидати від різних структур були намічені ще напередодні. Українська група виставила С. М. Іваницького. «Це була поважна кандидатура, – писав з цієї нагоди В. Приходько. – С. М. Іваницький скінчив Київську Духовну Академію, себ-то високу школу і займав досить поважне урядове становище, а саме був інспектором народних шкіл на Поділлі. Зовнішньо виглядав дуже імпозантно: високий брунет, під сорок літ, гарний промовець, – отже старе аристократичне Земське Зібрання на цю кандидатуру погодилося»²⁶.

Втім, при розгляді цього питання не обійшлося без інциденту. Представник від ради робітничих депутатів Юрих запропонував зарезервувати одне місце в управі за репрезентованою ним громадською організацією. Однак гласні не підтримали цю пропозицію. Як наслідок, Юрих відмовився від участі в голосуванні, але це не мало принципових наслідків. Обраними стали А. Городецький, С. Ільницький, С. Іваницький та П. Стадник²⁷.

Після цього гласні зробили ще низку призначень. Так, Д. В. Марковича делегували до ради об'єднаних громадських організацій, Сваричевського та С. Ільницького – до товариства з закупівлі лікарських матеріалів, Л. Градовського та А. Городецького – до присутствія з подорожного податку. Їхніми заступниками обрали А. Жуковського та Г. Старжинського. У члени присутствія з промислового податку обрали В. Л. Садовського, уповноваженим до губернського земства – Ф. І. Ярошинського та Й. І. Лозинського. Врешті, в члени присутствія казенної палати делегували І. Станішевського, а його заступником – Маковського. Вибори членів ревізійної комісії відклали до найближчого надзвичайного зібрання²⁸.

За цим до присутніх звернувся Й. Лозинський: «Ми б не завершили своєї роботи, ми б не виконали свого обов'язку вільних громадян – зем-

25 В. С. Подольское Губернское Земское Собрание / В. С. // Свободный голос (ежедневная газета). – Вінниця. – 1917. – 19 марта.

26 Приходько В. Вказ. праця. – С. 195-196.

27 В. С. Подольское Губернское Земское Собрание / В. С. // Свободный голос (ежедневная газета). – Вінниця. – 1917. – 19 марта.

28 Там само.

ських гласних, і тому не повинні звідси піти, не вирішивши ще одного важливого питання. Річ у тім, що нами усіма відмічено те, що серед нас у надзвичайному губернському земському зібранні, першому у складі вільних громадян, немає жодного з тих активних прибічників старого порядку, котрі, займаючи вищі адміністративні посади в губернії, останні 12 років своєю злочинною діяльністю і в земських зібраннях, і в усій губернії, принижували, пригнічували, розбещували і тероризували і нас, і земських гласних, і населення губернії. Користуючись своєю адміністративною владою і підтримкою всесильних тоді губернаторів, вони формували більшість у наших земських зібраннях і обкрадали земську касу – народну трудову копійку на будівництво стотисячних пам'ятників тимчасовим посадовцям, на періодичні видання погромної літератури, на агітацію і пропаганду людононенависництва. Впродовж цих 12 років вони приходили в земські зібрання не для творчої роботи, не для того, щоб своєю здоровою ініціативою, знанням, працею допомогти нам, земським гласним, у нашій складній та відповідальній справі облаштування земського господарства, а лише для того, щоб вирвати у нас народну копійку для своєї нечесної справи, для того, аби послати в Державну Думу і Раду своїх прибічників, своїх і лише своїх однодумців. Жодного з нас, навіть самого поміркованого, чистого душею і серцем Д. Ф. Гейдена вони не пустили ані в Державну Думу, ані в Раду. Усією своєю адміністративною і суспільною діяльністю вони принижували нас, вони ганьбили всю губернію перед усією земською Росією, перед Державною Думою. Ось чому їх немає сьогодні серед нас, вони не наважилися сюди прийти, і тому їм не може бути місця і серед населення губернії в якості активних працівників. Я пропоную рішенням Зібрання просити губернського комісара по-можливості знешкодити цих людей, звільнивши їх із займаних посад, оскільки не може бути двох думок, що, володіючи владою, вони не можуть ні серцем, ні душею приєднатися до великих і святих ідеалів нового суспільного і державного устрою. Панове. Я не закликаю Вас до помсти, я прошу у Вас лише правосуддя над тими, хто десятками років розбещував і тероризував населення нашої губернії»²⁹.

Під час промови Й. Лозинського піднявся князь Щербатов, протестуючи проти виразів оратора, однак усі присутні закликали його продовжити свій виступ. По закінченні зал гучними оплесками підтримав промовця. Натомість князь Щербатов, узявши слово, наголосив на тому, що він не міг не протестувати проти виразів Й. Лозинського, спрямованих на адресу тих, хто цього не заслуговував. «Хоча Й. Лозинський, – стверджував князь Щербатов, – і не закликає до помсти, але своєю промовою уже вчиняє її»³⁰.

29 Там само.

30 Там само.

Не давши полеміці набрати нових обертів, П. М. Александров на цьому голосив засідання закритим.

У контексті нашого повідомлення наголосимо, що на засіданні Подільської губернської земської управи, що відбулося 31 березня 1917 р., був зроблений розподіл обов'язків між членами управи. Голові управи П. М. Александрову доручили завідування розпорядчим відділом, члену управи І. Четверикову – страховим і технічно-будівельним відділами та бухгалтерією, С. Градовському – сільськогосподарським та оціночно-статистичним відділами, С. Іваницькому – народною освітою, А. Городецькому – губернською земською касою дрібного кредиту та відділом сільськогосподарського будівництва, П. Стаднику – ветеринарним відділом. Про цей розподіл управа мала доповіді найближчому земському зібранню³¹.

Таким чином, Лютнева революція 1917 р. активізувала діяльність органів державної влади, місцевого самоврядування та громадських інституцій. Після зміни влади Подільське губернське земське зібрання звернулося до подолян з проханням зберігати спокій та забезпечити населені пункти від можливих безпорядків, оскільки останні можуть негативно вплинути на проблему забезпечення «героїчної армії». На XI надзвичайному засіданні гласні поповнили склад самоврядного органу представниками від громадських та кооперативних організацій і розглянули низку інших важливих питань, які істотно впливатимуть на подальший перебіг революційних процесів у краї. У демократичний спосіб була висловлена підтримка Подільському губернському комісару П. М. Александрову та ухвалено розпочати українізацію початкової школи. На рівні офіційного рішення самоврядного органу це була одна з перших ухвал, що надавала можливості вільно розвиватися початковій ланці національної освіти.

31 Держархів Хмельницької області, ф. 233, оп. 1, спр. 35, арк. 47-47зв.